

Wilferd Madelung ve Sabine Schmidtke'nin "Rational Theology in Interfaith Communication" Adlı Eserinin Değerlendirmesi

A Review of "Rational Theology in Interfaith Communication" by Wilferd Madelung and Sabine Schmidtke

Madelung, W., & Schmidtke, S. (01 Sep. 2006). *Rational Theology in Interfaith Communication*. Leiden, The Netherlands: Brill. doi: <https://doi.org/10.1163/9789047418641>

Halil İbrahim Delen^{*}

Anahtar Kelimeler

İslam, Yahudilik, Kelam, Mu'tezile, Karâilik

Keywords

Islam, Judaism, Kalâm, Mu'tazila, Karaites

İslam'ın erken dönemlerinden itibaren akıl vurgusu Mu'tezilî çevreler tarafından açık bir şekilde dile getirilmiştir. Mu'tezile Allah'ın varlığı, sıfatları ve adaleti gibi kelamın temel meselelerinin, nassı da temellendiren aklî delillere tâbi olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü onlara göre bu ana meseleler temellendirildikten sonra nassın doğruluğu akıl yoluyla inşa edilebilir ve aklın bu konumu nassın yorumunda da sürdürülmelidir.

Mu'tezilî düşünce sistemi doğal olarak diğer semavi dinlerdeki akılcılığa meyilli düşünürlerin de ilgisini çekmiş ve İslam coğrafyasındaki inançlar arası iletişim için uygun bir temel oluşturmuştur. Yahudilik içerisinde Mu'tezilî düşünce yapısı 9. yüzyıldan itibaren çeşitli derecelerde benimsenmiştir.

10. yüzyılda Yahudi alimlerin üzerindeki Mu'tezilî etki zirveye ulaşmıştır. Yahudi ana akımlarından birisi olan Rabbânî bilginler Mu'tezilî kelam sistematiğini benimsemiştir.

* Sorumlu Yazar: Halil İbrahim Delen (Dr.), Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tekirdağ, Türkiye.
E-posta: hidelen@nku.edu.tr ORCID: 0000-0003-2803-0300

Atf: Delen, Halil İbrahim. Wilferd Madelung ve Sabine Schmidtke'nin "Rational Theology in Interfaith Communication" Adlı Eserinin Değerlendirmesi. *darulfunun ilahiyat* 34, 2 (2023): 595–599. <https://doi.org/10.26650/di.2023.34.2.1362869>

Bunlardan biri olan Samuel ben Hofni Gaon'un (ö. 1013) Bağdat'ta Ebû Abdullah el-Basrî'yle görüştüğü bilinmektedir. Diğer taraftan İran'da 8. yüzyılda ortaya çıkan ve güçlü mistik eğilimleriyle dikkat çeken, ancak daha sonra bilhassa akılcılığa eğilimli bir mezhep olan Karâî Yahudileri arasında da Mu'tezilî kelimeler sistematığının etkisi belirginleşmektedir. Kendisi bir Karâî olan Yûsuf el-Başîr (ö. 1040 civarı) Kâdî Abdülcebâr'ın öğretilerini eserlerinde benimsemiş ve savunmuştur.

Günümüzde son dönem Mu'tezilesi üzerine ve Mu'tezile-Yahudilik etkileşimine dair yapılan çalışmalar, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin görüşlerinin Fâtımî yönetimi altındaki Karâîler arasında sıkı bir şekilde takip edildiğini göstermektedir. Özellikle Karâîler içerisinde Yûsuf el-Başîr açık bir şekilde Kâdî Abdülcebâr'ı Ebü'l-Hüseyn Basrî'ye karşı savunmuş ve bunun için kaleme almış olduğu bir eserinde -görüşlerinin Ebü'l-Hüseyn Basrî'nin özellikle isbât-ı vâcib noktasındaki tezini çürüttüğünü iddia ederek- sıkı bir şekilde Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'ye itiraz etmiştir. Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin görüşleri 10.yy'ın ortasında, Karâî Sehl b. Fadl b. Sehl et-Tüsterî tarafından Mısır'da takip edilmiş ve savunulmuştur. Sehl et-Tüsterî sadece Yûsuf el-Başîr tarafından savunulan Behşemîlerin temel kabullerini eleştirmemiş, aynı zamanda Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin görüşleri temelinde, Aristoteles'in *Metafizik*'inde şart koşulan, varoluş hakkındaki felsefi öğretiyi de eleştirmiştir.

Madelung ve Schmidtke tarafından hazırlanan bu çalışma Genizalarda bulunan ve korunarak günümüze kadar ulaşan temel kaynak mesabesindeki yazmalara dayanmaktadır. Behşemî ekole mensup Mu'tezilî kaynaklar Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin çok sert tepkiler almasına neden olan Behşemî öğretiyi yönelttiği eleştirilerinin belirli noktaları hakkında kısıtlı bilgi vermektedir. Ancak Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin isbât-ı vâcib noktasındaki delili[tahsis] çağdaşı olan Karâî Yûsuf el-Başîr tarafından tenkitli bir şekilde ele alınmıştır. Yûsuf el-Başîr tarafından kaleme alınan bu reddiye Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin bu noktadaki görüşlerinin netleşmesi bakımından önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu sebeple bu çalışmanın son dönem Mu'tezilesinin başat aktörlerinden birisi olan Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin düşünce yapısına ışık tutması kıymetli haiz bir noktadır.

Yûsuf el-Başîr tarafından kaleme alınan bu reddiyesi St. Petersburg'daki (Rus Milli Kütüphanesi) Abraham Firkovitch koleksiyonundaki bir yazma eserin içinde bulunmuş, Madelung – Schmidtke tarafından düzenlenerek bu çalışma içerisinde neşre hazırlanmış ve ayrıca İngilizceye tercüme edilmiştir. Metinde esas alınan yazma nüsha başlığı bilinmeyen bir mecmuanın içerisinde 16 varaktan oluşmaktadır. Müellifler, yazma ve metin üzerindeki incelemeleri neticesinde metinde eksikliklerin olduğunu yani metnin tam olmadığını ifade etmektedirler. Eserin yazara aidiyeti noktasında da bir şüphe bulunmamaktadır.

Yūsuf el-Başîr'in bu reddiyesindeki kilit noktayı arazların salt varlığı oluşturmaktadır. Öncelikli olarak Yūsuf el-Başîr, Tanrı'nın varlığına dair Mu'tezile tarafından kullanılagelen geleneksel delili özetlemektedir. O'nun arazların salt varlığını kanıtlamadaki amacı cisimlerin hâdisliğini ispat etmektir. Çünkü cisimlerin arazlar olmaksızın var olamayacağı fikri, zihni hâdis bir şeyin varlığı olmaksızın var olamayan şeylerin de sonuç olarak hâdis olması gerektiği sonucuna götürmektedir. Yūsuf el-Başîr klasik anlamda hudüs delili olarak bilinen bu delilden sapan kimsenin Tanrı'nın tekliğini/birliğini ve adaletini ispat edemeyeceğini düşünmektedir.

Yūsuf el-Başîr, Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin isbât-ı vacip noktasında ileri sürmüş olduğu delili yalnızca özetlemekle yetinmektedir. Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin delilini cismin imkanı/zorunsuzluğu [cevaz] üzerine kurduğunu ifade etmektedir. Yūsuf el-Başîr burada açık bir şekilde Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'yi filozoflarla ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Daha sonra Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin araz ve cevher noktasındaki görüşlerini ayrıntılı olarak incelemektedir. Yūsuf el-Başîr reddiyesinde Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin Allah'ın tekliğini/birliğini ispat edemediğini ve aynı zamanda O'nun yaptıklarının aynısını yapabilen ortakları olabileceğini kabul etmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Allah'ın birliğinin delilinin O'nun kâdir ve mürîd olmasına dayanması gerektiğini, diğer tüm delillerin faydasız olduğunu iddia etmektedir. Yūsuf el-Başîr tüm bunlardan dolayı Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin ve takipçilerinin Mu'tezilî sistematığının, yani tevhit ve adalet anlayışının hiçbir noktasını kanıtlamayacağı çıkarımında bulunmaktadır.

Yūsuf el-Başîr'in kaleme almış olduğu reddiyedeki metodu karşıt görüşün öncül ve kabullerinden hareketle, ona çıkarım sürecini sorgulatmak şeklinde ifade edilebilir. Lakin klasik kaynaklarda sıklıkla kullanılan ilzam metodu da diyeceğimiz bu yöntem Yūsuf el-Başîr tarafından kastedilmeyen manalara odaklanma olarak kaldığının da altı çizilmelidir.

Nihai olarak bu reddiyede Yūsuf el-Başîr'in, Ebul Hüseyn el-Basrî'nin Behşemîlere yönelttiği eleştiriler ile ciddi bir şekilde ilgilendiği görülmektedir. Yūsuf el-Başîr'in sürekli Basrî ile Behşemîye arasındaki ihtilafla ilgilenmesi Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin görüşlerinin çağdaşı Karâî topluluğunda dikkatli bir şekilde takip edildiğini ve görüşlerine önem atfedildiğini göstermektedir.

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin görüşlerini Karâîler içerisinde takip eden diğer bir grup da Tüsterî ailesidir. Bu ailenin sonraki kuşak âlim bir üyesi Ebü'l-Hüseyn Basrî'nin doktrininin etkili bir destekleyicisi olmuştur. Diğer bir ifade ile Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin sistematığı erken dönemlerden itibaren Yahudiler içerisinde takip ve teyid edilmiştir. Ebü'l-Hüseyn el-Basrî'nin *Taşaffuhu'l-edille*'sinin farklı nüshalarından üç büyük metin -kendisi bir karâî olan- Firkovitch koleksiyonunda

bulunmaktadır. Bu yazmalardan anlaşıldığı üzere Basrî'nin en temel kelam metni Karâî Yahudileri tarafından İbrânî harflerine aktarılarak günümüze kadar korunmuştur. 11.yy'ın ikinci yarısında Mısır'daki önde gelen Karâî bilgin olan Sehl et-Tüsterî belli ki Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin görüşlerinin Karâî topluluğunda yaygınlaşmasını sağlamaktadır.

Sehl et-Tüsterî'nin görüşleri henüz ayrıntılı bir şekilde çalışılmamış olup ve hiçbir çalışması da bu kitabın neşrine kadar yayınlanmamıştır. Çalışmalarından kısmen günümüze ulaşan üç tanesinden çıkartılan ve Kâdî Abdülcebbar'ın görüşleri karşısında Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin görüşlerini desteklediği buradaki kısa alıntılar, Madelung ve Schmidtke tarafından düzenlenerek çalışma içerisinde neşredilmiş ve İngilizceye tercüme edilmiştir. Böylece Karâîler arasında Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin görüşleri hakkında önemli ipuçları taşıyan Tüsterî'ye ait üç eserden belirli bölümler ilim dünyasının istifadesine sunulmuştur.

Sehl et-Tüsterî'nin bu kitaptaki birinci çalışması, *Mağdisiyyat* isimli eserinin öğrencisi Ali b. Süleyman el-Mukaddesî'nin inanca dair bazı sorularının cevabını içeren bölüm olduğu anlaşılmaktadır. Kitabın ikinci bölümünü içeren ve biri Ali b. Süleyman tarafından yazılan eksik elyazması St. Petersburg'daki Firkovitch koleksiyonunda eseri hazırlayanlarca bulunmuş ve neşredilmiştir. Sehl et-Tüsterî, eserde yaratıcının varlığına dair ileri sürdükleri delillerinin geçersiz olduğuna dair iddiaların yanlışlığını çoktan gösterdiğini daha önceden -muhtemelen eksik olan bölümde- açıkladığını ifade etmektedir. Bu sebeple kaldığı yerden devam ettiğini belirterek eleştirisine konu edindiği görüşün temel kavramlarını, yöntemini tahlil ve tenkit etmeye uzunca bir şekilde devam etmektedir. Nihayetinde karşı tarafın görüşlerinin dünyanın sonradanlığını ve yaratıcının varlığını ispat etmede yetersiz olduğunu ileri sürmektedir. Sehl et-Tüsterî'nin ifadelerinde de görüleceği üzere eleştiri yönelttiği grup Kâdî Abdülcebbar'ın Yahudi topluluğu içerisindeki takipçileridir. Bu sebeple görüşleri Yûsuf el-Başîr'in Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'ye yazdığı reddiyesinde ileri sürdüklerini nakzetmektedir. Diğer bir ifade ile bu çalışmaya 'Ebü'l-Hüseyin el-Basrî savunusu' veya 'Yûsuf el-Başîr'in Ebü'l-Hüseyin el-Basrî reddiyesine reddiye' de diyebiliriz.

Eserin üçüncü, Tüsterî'nin ikinci çalışmasını ihtiva eden bölüm *Kitâbu't-telviḥ ile't-tevhîd ve'l-adl* isimli eserinden alıntılanan kısımdır. Bu bölüm Mu'tezilî alimlerin benimsemiş olduğu Allah'ın birliği ve adaletine dair temel görüşleri ile uyumlu olan kendi görüşlerinin bir özeti mahiyetindedir. Bu kısım *Telviḥ* isimli eserinden birçok alıntı içeren Britanya Kütüphanesi'nde bulunan bir Karâî elyazmasından alınmıştır. Allah'ın varlığını, varlık mahiyet ilişkisini ve varlığın zâta zaid olup olmadığı gibi temel meseleleri ele almaya çalışmaktadır. Tüsterî bu

bölümde -Basrî'nin ismini zikretmeden- varlığın zâta zaid olmadığını savunmaktadır. Buradan varlık mahiyet birlikteliği görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.

Eserin son bölümü olan *Kitâbü't-tahrir li kitâbi Aristô fi mâ ba'de't-tabî'a*'dan alıntılanan kısım, Aristoteles'in *Metafizik* isimli eserinin eleştirel bir şerhidir. Tüsterî'nin bu bölümü de bir önceki gibi Britanya Kütüphanesi'ndeki aynı Karâî mecmua içerisinden alınmıştır. Tüsterî'nin burada eleştirdiği nokta, *Telviḥ* metninde kısaca Behşemî kelamcılarla ilişkilendirdiği Aristoteles'in felsefi öğretisine karşıdır. Dolayısı ile onun ifadelerini çürütmek için doğrudan Aristoteles'in *Metafizik* isimli eserindeki ilgili bölümlerden alıntı yapmaktadır. Nihayetinde Tanrı'nın fail-i muhtâr olması gerektiğine dair görüşlerini tekrar vurgulayarak eserini sonlandırmaktadır.

Madelung ve Schmidtke tarafından hazırlanan ve birbirinden kıymetli klasik metinleri ele alan bu çalışma; son dönem Mu'tezilesi'nin anlaşılması hassaten en önemli temsilcisi olan Ebü'l-Hüseyin el-Basrî'nin kelâmî görüşlerinin tespit ve değerlendirilmesi noktasında kaynak eser mesabesinde. Diğer taraftan Mu'tezile kelam sistematığının Yahudi bilginler tarafından alıntılanmasını gözler önüne sermesi de eserin kıymetini arttıran unsurlardandır.

